

Förnyelse av kulturinstitutioner
Stiftelsen framtidens kultur

Konst och nytta

Anders Kreuger

Inledning

Detta är ett personligt hållet utkast på temat "Kulturen som nyttig" som förelagts mig efter diskussioner i arbetsgruppen för förnyelse av kulturinstitutioner. För att inleda ett arbete som kommer att kräva efterforskningar och ingående diskussioner väljer jag att skriva utifrån egna iakttagelser och reflexioner, snarare än att systematiskt knyta an till diskussionen om hur begreppet "Kultur" skall definieras. Jag tillåter mig också att använda begreppet "Nytta" efter eget huvud.

Ett sätt att fortsätta arbetet vore att för varje problemställning presentera positiva exempel, d.v.s. spåra upp institutioner, projekt eller individer som försöker finna nya, intelligenta sätt att arbeta med konst i dagens nordeuropeiska välfärdsstater. Jag förutser att detta kan bli svårt, och därför börjar jag med några kritiska kommentarer. Det är ju alltid lättare att påpeka fel och brister än att åtgärda dem.

Konstarna och samhället

I en diskussion om kulturinstitutionerna idag verkar det föga meningsfullt att använda generella, socialantropologiska definitioner av begreppet "Kultur". I stället kunde man tala om "Konst" och "Konstarter", eftersom kulturinstitutionernas egentliga uppgift och ansvar är (eller i varje fall borde vara) konkret verksamhet inom dessa områden. Måste jag tillfoga att man, när man mot slutet av 1990-talet återigen föredrar att tala om bildkonst, musik, teater, film, litteratur etc. som "konstarter", inte menar samma sak som när man för ett århundrade sedan hyllade "de Sköna Konsterna"?

Förhållandet till svårdefinierade begrepp som "Verkligheten", "Samhället" och "Publiken" spelar idag en avgörande roll inom varje konstart. Konstarna ingår i ett socialt sammanhang. De sysselsätter ett större eller mindre antal medborgare, och har en större eller mindre publik. De kan å ena sidan beskrivas som "samhällen i samhällen", slutna, specialiserade, professionella kretsar med egna hierarkier, värdeskalor, historiska traditioner och internationella kontakter. Å andra sidan står konstarna till hela samhällets förfogande som öppna, generella, allmänmänskliga ytor för upplevelser med betydande social och politisk potential.

Konstarna och kulturpolitiken

Konstarna är samhällliga fenomen också av en annan orsak: de är beroende av samhällets uppmärksamhet och ekonomiska insatser för att kunna existera och utvecklas. Huruvida samhällets stöd kommer från offentlig eller privat sektor är egentligen av mindre betydelse. Konstarna förblir aldrig opåverkade av de strukturer som tillhandahåller finansiering av, och en publik för, den konstnärliga verksamheten.

Jag begränsar mig här till några översiktliga observationer av dagens kulturpolitik i de nordiska länderna, där konstarna i huvudsak finansieras med offentliga medel. Kulturpolitiken håller sig visserligen med en egen ideologisk apparat som tar fram utredningar, drar upp riktlinjer och slår fast prioriteringar. De doktriner som produceras återspeglar emellertid ofta andra politiska diskussioner än frågan om stöd till kulturlivet i allmänhet och konstarna i synnerhet.

Instrumentaliseringen av kulturen är ett genomgående drag i nordisk kulturpolitik. Nyttan är och förblir ett första rangens argument i diskussionerna. Tilltron till att konstarna, och andra aspekter av kulturlivet, kan vara samhällsnyttiga av egen kraft tycks dock vara liten. Man försöker i stället använda konstarna som redskap för att lösa problem inom samhällsområden där nyttan är lättare att definiera politiskt och ekonomiskt.

Några av kulturpolitikens "konst och-" kombinationer är uppenbart allmänpolitiska. Andra vittnar om en mer djupgående osäkerhet inom konstarna själva om begreppen "Konst" och "Nytta". Nyttargumenten används s.a.s. av bägge lägren. Å ena sidan försöker den politiska makten ålägga konstarna samhällsnyttiga uppdrag för att rättfärdiga de pengar som skall satsas på konstarna. Å andra sidan försöker konstarna rättfärdiga sig själva gentemot det övriga samhället genom att framhålla alla sina nyttiga biverkningar.

Konst och...

... **barn:** Vad kan väl vara nyttigare än att bibringa det uppväxande släktet grundläggande sociala, moraliska och estetiska värderingar genom satsningar på barnkultur? Barnen är ju samhällets framtid, och dessutom kan de i kultursammanhang beskrivas som en eftersatt grupp som inte får tillgång till kulturlivets produkter utan särskild vägledning från vuxna. Framstående personligheter från alla konstarter bör därför fås att medverka i barnkultursatsningar. Resurser bör avsättas för barn-aktiviteter inom alla konstarter och vid alla kulturinstitutioner. Om konstarnas och institutionernas företrädare inte visar tillbörlig entusiasm för att inarbeta detta prioriterade område i sin verksamhet kan man alltid hota med att sänka deras reguljära anslag...

Men måste verkligen alla konstarna, och alla kulturinstitutioner, ägna kraft och resurser åt pedagogisk verksamhet och särskild förmedling till barn? Barnen kanske inte alls är mottagliga för de särskilda uttrycksätt som kännetecknar samtida konstproduktion. Måste konstarna förenklas till förmån för barnen? Vore det inte bättre att istället förbättra

pedagogiken i skolorna, att ge litteraturen, musiken, teatern, bildkonsten, filmen etc. större betydelse som skolämnen och använda sig av dem mer aktivt i den allmänna undervisningen? Skolan borde väl organiseras så att den, förutom att undervisa i "nyttiga" ämnen också förmådde förbereda barnen för aktivt deltagande i framtidens kulturliv? (Jfr. utbildningspolitik)

... **ungdomar:** Visst är det bättre att ungdomarna ägnar sig åt konst och kultur i ordnade former än att de sprider skräck på gator och torg? Konstaktiviteter för ungdomar, särskilt för sådana som kommer från mindre prestigefulla bostadsområden, ger inte bara positivt utlopp för drifter som annars kunde leda till destruktivitet, de ger också meningsfull sysselsättning, och kan bidra till att förebygga brottslighet, drogmissbruk etc. Alltså är de nyttiga. (Jfr. arbetsmarknadspolitik, socialpolitik)

Det är därför viktigt att alla kulturinstitutioner riktar sig till ungdomarna, denna svårflirtade publik, och fångar upp dem i sin verksamhet. Mätbara resultat inom detta prioriterade satsningsområde uppnås lämpligast genom evenemang riktade till de årskullar som omfattas av högstadie- och gymnasieskolorna, eftersom deras deltagande då kan organiseras av lärarna.

Vissa problem inställer sig dock. Å ena sidan: Vilken ung människa vill definieras som "ungdom" och bli föremål för "ungdomsåtgärder"? Vilka behov skall styra de offentliga investeringarna i konstaktiviteter särskilt för unga – de ungas egna specialintressen (ett föränderligt och ofta överskådligt spektrum med stora variationer mellan olika sociala grupper) eller den i samhället förhärskande uppfattningen om vad som är nyttiga och effektiva förebyggande åtgärder? Å andra sidan: På vilket sätt kan ungdomssatsningarna främja ett genuint intresse för konsterna hos framtidens konstpublik? Vilken relevans har dessa projekt för de unga människor som av egen kraft har kommit att intressera sig för konsterna och kanske funderar på en konstnärlig utbildning eller karriär?

I de offentligt finansierade konstnärliga utbildningarna ställs relativt höga krav på människor i ungefär samma ålder som "ungdomarna" (Jfr. utbildningspolitik), medan den innehållsliga kvaliteten i särskilda ungdomsprojekt alltför ofta är lägre än den borde vara. Ibland kan man rentav skönja en bristande respekt för unga människors egen skapande förmåga, och för det kunnande och den koncentration som konsterna kan kräva också av unga människor. Eller är det så att satsningarna är avsedda för de ungdomar som inte intresserar sig för konsterna, och att de som är seriöst intresserade redan måste anses så privilegierade att de får klara sig själva?

... **invandrare:** Kulturen i socialantropologisk bemärkelse är, förutom fysiska särdrag, det som skiljer olika etniska grupper i samhället åt. Man eftersträvar idag i huvudsak att göra dessa olikheter mindre, och därigenom minska de problem de orsakar, genom att anpassa invandrade befolkningsgruppers beteendemönster till värdsamhällets normer. (Jfr. integrationspolitik) Samtidigt vill man främja kulturell mångfald, ett positivt värde som tros underlätta avskaffandet av "dåliga" olikheter genom att synliggöra "goda" skillnader. Vad kunde väl vara nyttigare än konsternas aktiva medverkan i skapandet av en ny mångkultur som uttrycker samhällets vilja till tolerans, förståelse och samhörighet?

Den kulturpolitiska utopin om en mobilisering av konsterna för att motverka främlingsfientlighet och rasism är på flera sätt problematisk. Mångkultur är inte bara en språklig horror, utan också ett innehållslöst och dekorativt begrepp. Kulturella olikheter är något mer än råmaterial för kreativa collage. De kan vara både skrämmande och farliga. Att uppnå verklig kontakt med främmande kulturer är en tidskrävande och svår process, som innefattar både inlevelse och kritisk distans. Etniska kulturmanifestationer urartar ofta nog, även här hos oss, till det som i Ryssland kallas "narodnaja kljukva" ("folk-kitsch"). Positiv särbehandling av invandrare inom konsterna kan, tvärtom det avsedda, leda till en marginalisering av begåvade individer med invandrabakgrund, om de associeras med det politiskt korrekta snarare än med det konstnärligt angelägna.

... **provins:** Man måste ha tillgång till ett fullgott konstutbud även om man inte bor i huvudstadsregionen. Kulturen är ju till för hela landet. Det offentligt finansierade kulturlivet får inte tillåtas diskriminera glesbygdsbefolkningen. Satsningar på konsterna får inte gå provinsen förbi. Viss uppnår väl konsten på mindre orter en närmare och mer direkt kontakt med sin publik, och visst kan väl kultursatsningar bidra till att locka välutbildade, produktiva medborgare att bosätta sig där? Ännu en nyttoaspekt i funderingarna kring konsternas vara eller inte vara... (Jfr. regionalpolitik)

I de regionalpolitiskt motiverade satsningarna på konsterna förenas populistiska och elitistiska nyttoargument elegant. Utlökaliseringar av kulturinstitutioner till avlägsna landsändar och dyra nysatsningar i residensstäderna ger kultur åt alla. Samtidigt förbättras de gynnade regionernas konkurrenskraft genom att man skapar en prestigefull ram för andra infrastrukturella investeringar. Huruvida det finns tillräckligt publikunderlag, verkligt intresse eller nödvändig kompetens på orten i fråga är inte alltid lätt att veta.

... **livskvalitet:** Det slutgiltiga argumentet för att en företeelse i samhället är nyttig måste väl vara att de pengar man satsar i den leder till att man kan undvika en större utgift för något annat? I såväl Sverige som Norge satsas det rikligt med forskningsanslag för att utröna sambandet mellan kulturkonsumtion och hälsa. Det rapporteras att kulturen motverkar depressioner, ökar välbefinnandet och t.o.m. förlänger livet. Detta vet man efter att t.ex. ha släppt iväg ett urval sjukskrivna göteborgare på opera och balett, varefter man tar blodprover... Konsterna kan göra en insats i friskvården, och därigenom kan man spara pengar i sjukvården, kanske också i äldrevården. (Jfr. hälsovårdspolitik)

..nationell prestige: Det ligger i tiden att tala om dialog mellan det egna landets konstarter och omvärlden snarare än om det omoderna begreppet kulturexport. Man erkänner helst inte alls att konst kan användas i exportfrämjande syfte. Efterfrågan på välpaketerade kulturevenemang för charmoftensiver i utländska ekonomiska kraftcentra är dock oförändrat hög i ministerierna (Jfr. utrikespolitik). Deltagande i sådana manifestationer (ett exempel bland många är *Tender is the North* i London 1992) har dock inte särskilt hög status inom konstarterna, även om det kan vara lukrativt för den enskilde konstutövaren.

De flesta länder sätter en ära i att bli betraktade som kulturnationer, och ägnar i detta syfte mycket energi och entusiasm åt information och marknadsföring inom konstarterna. Det senaste inom denna tillväxtbransch är att frammana och vidmakthålla bilden av det egna landet som en dynamisk scen för den unga konsten. Här kan det uppstå en symbiotisk allians mellan den politiska maktens intresse av att propagera för nationella landvinningar och konstarternas ständiga hunger efter synlighet och prestigehöjande internationella kontakter. Detta är ett område där ingendera lägret gärna talar om nytta, även om bägge ser till egen vinning.

Vore det inte bättre om den nationella prestige kunde försvaras genom skapande av bästa möjliga villkor för produktion och konsumtion inom konstarterna? Konstarterna borde i ett samhälle av svensk modell erhålla offentligt stöd på sina egna villkor. Alltför detaljerad politisk styrning i kulturlivet brukar leda till överdrivet tillämpande av nyttoargument i alla läger. Man bör därför inte förvånas över konformism inom konstarterna. Många av de individuella konstnärskap som t.ex. de nordiska länderna nu använder som redskap i sin kulturella profilering har i själva verket vuxit fram ur den enskildes motstånd mot samhällets krav och den rådande ordningen.

..identitet: Insikten om att globaliseringen inte lämnar kulturlivet opåverkat kan vara plågsam. I diskussionen om centrum och periferi hamnar periferin oftast i försvarsställning. Detta är tydligt i de nordiska länderna. Det egna, den nationella och regionala särarten, uppfattas å ena sidan som ett omistligt värde, hotat av den internationella kommersialismen och i behov av organiserade skyddsåtgärder. Å andra sidan har man ett väl utvecklat mindervärdeskomplex inför allt utländskt och globalt.

I den världsomspännande maktstruktur som vidlåder varje aspekt av kulturlivet riskerar man helt enkelt att uppfattas som underlägsen. Här kan konsten göra nytta. Den undersöker den egna identiteten, som därigenom förvandlas från något ostrukturerat och föga intressant till en strategi för ökad synlighet. Det hör också till att betrakta identiteten som en process, en pågående diskussion som leder till ökad självinsikt. Konsten kan bidra med viktiga inlägg. Det nu så populära begreppsparat lokalt – globalt (glokalt för de invigda) blir ett redskap i ansträngningarna att skapa en kontext för de egna provinsialismerna och därigenom öka sin trovärdighet. Kanske behöver den enskilde konstutövaren eller -konsumenten i själva verket inte alls bemöda sig om att bli internationellt kompatibel, att sätta sig in i det som försiggår på andra ställen och på andra språk?

Identitet handlar nu inte bara om geografiskt betingade särdrag. Konsten kommer också väl till pass när man vill definiera och framhålla sin tillhörighet till etniska, sociala, sexuella eller religiösa grupper. Konsten används i sådana sammanhang ibland bara som en ram för en identitetspolitisk manifestation. Det kan alltså vara förenat med nytta att reducera konsten till ett språk på vilket man endast kan göra enkla, entydiga påståenden.

...kommunikation: Men är inte konsten just detta, ett universellt språk som kan förstås av alla? Vill inte alla konstnärer nå ut med ett budskap genom sin konst? Inte skulle väl konstarterna kunna överleva utan ständig dialog med sin publik? Det är en utbredd uppfattning att kommunikation är en grundförutsättning för konsten, och att konstens kommunikativa genomslagskraft är ett av de viktigaste skälen för samhället att ge den sitt moraliska och ekonomiska stöd (Jfr. opinionsbildning). Ett av de tydligaste exemplen på detta slags nyttotänkande är den unga Sovjetunionens tidiga satsning på filmen som medium för politisk propaganda...

Inför det nya årtusendet kan konsten tilldelas nya, spännande och interaktiva roller i och med att den nya IT-tekniken blir tillgänglig för allt fler (jfr. informations-samhället). En av fördelarna med nya media inom konstarterna är att de utövar en sådan dragningskraft på barn och unga, och därmed i sig är framtidsinriktade. Konstarterna kan göra nytta som premissleverantör, genom att tillhandahålla innehåll för de framtida informationssystemen. Samtidigt kan konsterna dra fördel av IT-utvecklingen, dels genom att teknologien utvidgar och underlättar administration och marknadsföring inom konstarterna, dels genom att de stora teknologiföretagen sponsrar kultur som ett led i sin egen produktutveckling.

Nätverksbyggande och samarbete anses allt viktigare och nyttigare i samhället. Detta gäller i särskilt hög grad konstarterna, eftersom deras huvudsyfte antas vara kommunikation. Enligt detta synsätt förmedlar konsterna upplevelser. Konstnärliga produkter måste dessutom förmedlas till en publik. Konstförmedling är en kommunikativ process som kan innehålla många led. Nyttan med de satsade medlen blir större ju fler människor som kan ta del av resultaten. Konstevenemang blir därför det mest ändamålsenliga och uppskattade tillvägagångssättet. Samhället beställer storslagna konsthändelser. Att producera evenemang blir mer betydelsefullt än att producera konst. Behovet av koordinering ökar i takt med att konstevenemangen blir större och mer vittförgrenade. Koordineringen syftar till allt effektivare marknadsföring...

Kulturhuvudstaden kan fungera som allegori för och apoteos över synen på konsten som allmänt kommunikationsmedel och förvaringsbox för allsköns nyttigheter.

...**samhällsförbättring**: Det måste väl i alla fall vara legitimt att se konsten som ett redskap för folkbildning och självförverkligande, en kollektiv andlig resurs som kan användas för att förbättra individen och samhället? Detta synsätt är djupt rotat i de nordiska länderna, där folkbildningstanken återfinns i snart sagt alla politiska läger, och dess betydelse för samhällsutvecklingen kan knappast överskattas. Konstarnas förhållande till samhället i stort är ett komplicerat växelspel, och självfallet kan konstverk ge impulser till tankar och handlingar som förändrar verkligheten, eller vår bild av den. Men det har under alla politiska regimer visat sig vanskligt att anförtro konsterna rollen av kollektiv inspiratör, uppfostrare och samvete. Konsterna lyckas alltid revoltera mot överdrivna förväntningar. Det konstnärliga skapandet söker omvägar runt alla uppdrag.

Konst och skapande

Jag menar att de ovan skisserade sätten att använda nyttoargument för att definiera konsten, ställa den i samhällets tjänst eller rättfärdiga dess existens inte leder till någon djupare förståelse av konstens beskaffenhet och möjliga funktion. Som utgångspunkt för en seriös diskussion om konst och nytta vill jag i stället hävda, i anslutning till argumentationen i *Que est-ce que la Philosophie?* av Gilles Deleuze och Félix Guattari (1991), att konsten (med dess olika manifestationer i olika konstarter) i grunden handlar om skapande, och inte om kommunikation. Deleuze och Guattari talar om att konsten opererar med "percepts" och "affects" på ett "plan de composition", och att det centrala för konsten, liksom för vetenskapen och filosofien, är möjligheten att skapa något nytt, inte minst genom oväntade kombinationer av i sig redan existerande element.

Informationshantering, diskussion, opinionsbildning och andra kommunikativa aktiviteter är nog så viktiga i kulturlivet, men de bör betraktas som stödfunktioner snarare än som ändamål i sig. De olika metoderna att sammankoppla konsten med allmänpolitiska problem och förvänta sig samhällsnyttiga lösningar medför större risker än möjligheter, både för konstarna, som politiseras och urvattnas, och för samhället i stort, som riskerar att gå miste om viktig inspiration. Samhället borde eftersträva att renodla och utveckla den konstnärliga kreativiteten, inte att kanalisera den och uppställa villkor för den.

Det faktum att konstarna utgör kreativa fält i samhället borde, menar jag, vara ett tillräckligt bevis på deras nytta. Skapande (av koncept, emotioner, välbefinnande, konsensus etc.) bör i sig uppfattas som ett positivt värde. För att ytterligare argumentera för denna hållning kan man emellertid understryka att konstarna kan uttrycka nya insikter som, i likhet med den vetenskapliga forskningens rön, ibland får stor betydelse för hela samhällets självförståelse och utveckling. I den nyligen publicerade UNESCO-rapporten om kultur och utveckling, som visserligen kan användas och missbrukas som underlag för snart sagt vilket som helst kulturpolitiskt resonemang, kan man också finna visst stöd för denna syn på konsternas nytta.

De förutsättningar som samhället traditionellt har skapat för vetenskaplig grundforskning borde gälla också för konstarna. Manöverutrymme för långsiktigt utvecklingsarbete skulle då säkerställas. Konstarna skulle själva ställa hårda krav på kvalitet, fungerande information och marknadsföring, publikkontakt, effektiva arbetsmetoder och ändamålsenlig resursanvändning. Konkurrenter skulle råda inom de ramar som konstarna själva uppställer, i växelverkan mellan regionala, nationella och internationella professionella intressen. Det skulle inte längre anses suspekt att försvara skapandets autonomi.

Alltså: inte konsten för konstens egen skull, och inte konsten som redskap för samhällsnyttan, men det konstnärliga skapandet som nyttigt och nödvändigt i sig. Vem som betalar för vad, vad som är viktigare än vad och vem som är viktigare än vem – det är en annan historia.